

БУНТАРКИТЕ ОТ РУСЕ

МИРОЛЮБА БЕНАТОВА

Деца закриват лицата си с пионерски връзки. Давят се от въздуха, който дишат. Вървят по улици, без да виждат и няколко метра напред. Кашлят.

Гълъби падат омаломощени. Линейки превозват възрастни, припаднали от отровите.

Това е реалността на Русе преди 32 години. 1987-ма остава в най-новата история на България с исторически, немислими дотогава, демонстрации в социалистическа България.

Поводът – обявяването от химическия завод "Верахим" в румънския крайдунавски град Гюргево. Некачествената му инсталация години наред замърсява Русе с

хлор и хлорни съединения.

По-късно става ясно, че хлорът е с концентрация 9 пъти над допустимото, а белодробната заболяемост е увеличена два пъти за десет години.

Хората излизат с плакати за въздух. Манифестират майки с бебета в детските колички.

Походът за живот е един от първите и най-важни пирони в ковчега на режима.

Кой стои зад организацията на това радикално за времето си събитие? Оказват се шест жени от общинското предприятие за озеленяване на града "Паркстрой". Те са

Цонка Бокурова, Дора Бобева, Албена Велкова, Вря Георгиева, Евгения Желева и Стефка Монова.

Отивам в дома на Цонка, където преди 32 години стават сбирките на импровизираната група, а по тавани и мазета се пишат плакатите. Събитието по връзване на червени пионерски връзки, което се случва в ден със силно обявяване, дава последен тласък на идеята.

„Такова голямо обявяване, а тържеството не е отменено. Връзват връзките на децата и линеиците строени, за да отведат припад-

налите. Какво толкова ще стане, ако спрат мероприятиято?! Тогава решихме да определим датата за демонстрацията до дни“, спомня си Цонка Бокурова, основен двигател на организацията.

Жените се събират, правят импровизирана клетва и определят датата 28 септември 1987 г., в 14 часа, за начало на протеста.

„Въпреки че обявяването се случваше с години, през 87-а стана невъзможно. Всеки ден имаше припаднали от моите работници. Кашлях непрекъснато и имаш кървавочервени очи, изривахме се“ спомня си Цонка Бокурова. Албена Велкова, чиито син тогава е на 3 г., допълва: „Виждаме гълъбите как падат. Слагаме чаршафи по прозорците, нищо не помагаше. Почувствахме се безсилни“.

„В тази година имаше изключително много отпуснати средства за засаждане на дървета и храсти. Изцяло трябваше да сме навън. Включително и на шофьора, който беше при нас, му беше станало зле. На 15 метра напред не се виждаше“, допълва Дора Бобева.

Никой не е пощаден от обявяването и това помага на организацията.

„Целият град се обявяваше, партийни, без-

партийни,

нямаше значение, семействата им. Нямахме страх, че някой нещо ще ни направи, защото всеки искаше глътка въздух.

Това обедини града – нуждата от въздух. Не сме мислили да сваляме правителството, а да се спре този завод в Румъния, спомня си Стефка.

Служителките в „Паркстрой“ признават, че естеството на работата доста им е помогнало в организацията на протеста. Те са технически ръководители, които имат бази и всеки ден под тяхно ръководство на терен работят хора от различни предприятия и заводи в града.

„Имахме връзка със заводите и с работниците,

които излизаха на т. нар. самооблагане (доброволен труд, б. а.). Това ни създаваше връзки с институциите, заводите и хората, иммахме координати на всички и ни дойде дъшеш, когато решихме да правим организацията, разказва Дора. Тогава тя е пряк ръководител на най-младата в групата – Албена. Дора дава поръчение на Албена – да звъни на всички профпредседатели по заводите с „благородната лъжа“, че Профсъюзите са дали разрешение за демонстрация за въздух в понеделник, 28 септември 1987 г., в 14 часа. Албена изпълнява задачата, без да се притеснява за последствията, а днес казва, че вероятно младостта я е спасила от замисляне и страхове. „Бях дясна ръка на

Дора Бобева и това, че съм чувствала гърба й ме е карало да съм спокойна“, казва Албена.

„Аз звънях на 15 приятелски семейства, за едното знаех, че детето им е болно“, спомня си Дора. „Казаха: Ти си луда, как ще дойдем на площада, ще ни уволнят, ще останем без работа“. Хората ги беше страх и голяма част от тях не дойдоха. Включително и това семейство.“

Въпреки усложненията, на 28 септември 1987 г. жените от озеленяването осъществяват организацията.

Цонка и Дора трябва да вдигнат първите плакати

и така дават старт на протеста. „Тогава днешната сграда на общината беше Партиен дом. Отпред бяха строени въоръжени милиционери. Ние първи вдигнахме плакатите и това трябваше да е знак за хората, събрани в съседните улици, да тръгнат към нас – спомня си Цонка. – Представете си, площадът пуст, офицерите строени. Мислехме, че ще се стреля. Вдигнахме плакат с надпис „Дайте ни чист въздух“. Първоначалният вариант беше „поне“ вместо „чист“, но аз го смених, за да предпазя хората, които ни се довериха“, разказва Дора Бобева и продължава: „Представете си 87-ма година да видиш 25 човека с пистолети и палки. Ние хубаво си бяхме сложили главата в торбата, но отговаряхме и за другите“.

Плакатите са вкарани на площада

в детски колички, а майките, застанали на първа линия, изглеждат като строени там нарочно. „Нарочно ги наредихме“, отговарят организаторките в един глас. „Но на сестра ми дължим тяхното присъствие“, спомня си Цонка, чиято сестра вече е покойница. „Тя вижда, че градината е пълна с майки с колички. Показва им плакатите и казва – „носим живот за децата ви, след малко ще се строим там, искате ли да дойдете и вие?“. Те тръгват всичките. Като ги строихме там,

започнахме да викаме: „демонстрация“.

Русенките от „Паркстрой“ се връщат 32 години назад и пресъздават минута по минута събитието. Помнят кой от коя улица е заходил към площада. Споменават малко мъжки имена. Твърдят, че не разчитали много на колеги, даже й съпрузите им разбрали последни за заверата. Помнят, че демонстрацията е продължила около един час и според тях присъствали 700 души. Записано

Стефка Монова

Цонка Букурова

било, че са само 50.

"Дори и само нашите работници да бяхме организирали, пак щеше да се получи, но благодарение на контактите по предприятията, които имахме, напълнихме площада", споделят организаторките.

Докато говорим, аз връщам разказа на един и същи въпрос:

- Как не ви беше страх, все пак годината е 87-ма, а тогава бунтът не е никак на почит?

Цонка и Дора отговарят една през друга:

"След целия ужас, който преживявахме, не можеше повече да се търпи... То е като влюбването, започнахме скандираня: 'Искаме чист въздух', 'Дайте живот за децата'. Ентузиазирахме се, хората ни последваха и това ни успокои, че се получават нещата."

"На една от снимките се вижда и моята приятелка с количката. А зад нея е плакатът: 'Стига празни обещания от съседите'. Аз съм го писала", спомня си Дора Бобева, докато разлиства албума с личния си архив. В тетрадката е пълно с публикации и снимки от онова време.

"Малко се подмладявам, като разглеждам архива. Сега съм на 72. След време внукът ми ще види баба му с какво се е занимавала", казва Дора и продължава през смях: "Воеводка съм била. Свободата е велико нещо. Чувствала съм се свободна."

Дора продължава на глас своя бъдещ диалог с внука, който сега живее в чужбина. "За него ще е интересно, защото не знае, че е имало такова време. Време със забрана да живееш и да дишаш. Баба му е искала той да живее както трябва". Питам дали го е постигнала. "В общи линии, да", отсича една от организаторките

на първите протести в най-новата ни история.

Филмът

След първия протест, студио ЕКРАН решава да направи документален филм за събитията. Така за една от най-големите демонстрации през февруари 1988 г. вече има организирано заснемане. В кадрите от филма се вижда тогавашният член на Политбюро Гриша Филипов, известен с руския си акцент, който излиза пред общината и се усмихва на множество. Сякаш не разбира, че митингът е критичен, а не приветствен за елита от София. По някое време му казват, че е за въздуха и Филипов престава да се смее. След като е намерен мегафон, местен представител на ръководството обяснява, че българското правителство е готово да плати преместването на завода, но няма отговор от румънска страна. В отговор, според кадрите от филма, хората започват да скандират: "Демонтаж".

"Демонтаж, демонтаж. Това викахме. Както искат да го разбират", спомня си Цонка. Тя и до днес е във възторг от екипа на студио ЕКРАН, които се появили в Русе по друг повод и заявили желание да заснемат събитията, за да разбер цяла България.

- Защо повярвахте на екипа от телевизията? По това време не е възможно да се направи филм без санкция от най-високото?

Цонка няма съмнения в мотивите на екипа, Дора разсъждава:

"Подадоха ръка и ние я поехме. Въпросът ви е откъде е дошла благословията. Не можем да кажем как се е случило. Не сме били вътре в нещата. Ние просто се доверихме. Имаше чисти помисли

и вярвахме, че с такива идват и те." Действието с демонстрацията срещу замърсяването от Румъния се развива по времето на т.нар. Перестройка. Както всичко по политическа линия, така и това отново е формула, внесена от Съветския съюз. Целта - демократизиране на режима отворе. С важен елемент - гласността.

Тогавашните единствени действащи медии са свързани с единствената партия БКП и подчинените ѝ профсъюзи и професионални организации. По това време дори и в тях започва да се появява критика към властта. Което е ясен знак, че нещо сериозно предстои да се случи и публикациите подготвят почвата за това. В началото поводът за бунт е свързан със съседната Румъния и вероятно никой от Политбюро на БКП не подозира, че изпускането на духа от бутилката с протести, макар и с адресат зад граница, ще се превърне в решаващ вътрешен проблем. А кадрите на майки с бебешки колички, обградени от плакати с призови за чист въздух, са първата копка срещу тогавашната власт.

"Ние докато разберем, те си направиха преврата"

казва Цонка по повод последвалите събития и смяната на режима. А Дора допълва: "Може би от нас тръгва пътят към демокрацията. Факт е, че до този момент такава реакция нямаше. Процестите тлееха, може би ние сме допринесли достатъчно за развързката".

Драматичните кадри с ученици, които пазят лицата си с пионерски връзки, и възрастни хора, загърнати с кърпи, остават в съзнанието на публиката. Създава се почва за негодувание на тема екология и скоро след премиерата на филма е учреден Комитетът за защита на Русе. В него дейно участие взимат интелектуалци от София, сред които Нешка Робева и Светлин Русев. Следва движението Екогласност и колелото на историята, съпътстваща промените, се завърта.

"След протеста на майките с количките стана ясно кои сме организаторите", спомня си Цонка и продължава: "Тогавашно вкарата трима човека - доносници. Хора-

Дора Бобева

та идваха и ни предупреждаваха. Аз им казвах, че знам, но ако махнем тези, ще ни вкарат други".

Въпреки че като цяло за никого няма последствия, Цонка Букурова е викана в милицията. Седи там четири часа, докато я увещават да подпише, че няма да говори срещу Тодор Живков и властта. Тя отказва с мотива, че никога не го е споменавала и ако подпише такова обещание, ще е като самопризнание.

На премиерната прожекция на филма в Дома на киното в София, шестте организаторки от Русе са посрещнати с шпалир и аплодисменти.

„Особено мълчание, сълзи, тишина. Незабравим момент“

описва го Дора Бобева.

Следва запознанство със „социолозите и Петко Симеонов“. „Казаха, че ще ни запознаят с едни приятели и ни заведоха при Стефан Гайтанджиев, Кардашев... така възникна идеята за Комитет за защита на Русе. Предложи го Стефан Гайтанджиев“, спомнят си русенките. На 8 март 1988 г., след излъчването на филма „Дишай“, се учредява Комитетът.

„Много се вълнувам и сега като си спомня. Започнаха изказванията. Христо Смоленов разпалено предлагаше резиденции на партийния елит да се преустроят за санаториуми за болните деца на Русе. Бай Петър Слабаков каза, че ще чете призива за спасение на Русе преди всяка постанов-

ка. Имаше много ентузиазирани хора и от партията. 480 човека се бяха записали. После знам, че Бай Петър наистина е чел призива, както обеща“, спомня си Цонка. Питам ги как оценяват събитията от днешна гледна точка, след като някои от дейните участници тогава вече са осветени като агенти на ДС.

„Може да е имало, но ние сме вярвали на хората около нас. Ако не им вярвахме, нямаше нищо да стане – казва Дора и допълва: – После пак сме се виждали, Желю Желев (вече като президент на България, б.а.) даде апаратура за замерванията, голям жест от негова страна. Вярвахме им. Може и да е било наивно. Вярвахме, че ние като сме почтени и честни хора, не сме очаквали срещу нас да има други.“

Цонка напомня, че някои от хората, включени в Комитета, след това са атакувани, а други като Георги Мишев, губят работата си. „Но имаше и такива, които се възползваха. Свободка Стефанова например беше внедрена в Екологичност.“

За всички организаторки от Русе е важно да подчертаят, че никога не са членували в БКП. „Не че не са ни канили и не можехме да станем. Ние това работехме, организирахме хората. Имаше замаха и опита, хората ни уважаваха. Но, това е, свободата, Санчо!“, обобщава Дора.

– Доиде ли демокрацията? 32 години по-късно доволни ли сте?

Албена Велкова

Дора Бобева: Деморализацията в почти всички сфери много ме тормози. Човешките отношения се промениха. Това ме терзае. Преди се събирахме и си говорехме, сега всеки се затвори май в себе си. От много неща съм огорчена. Не казвам, че в комунистическо време е било идеално, но и сега има проблеми.

– Сега срещу какво бихте вдигнали плакат?

– Сега в града пак има проблем. Един френски завод през седмица обгазва града. Даже скоро (през септември 2019-а, б.а.) отново имаше протестно шествие на Дунав мост. И пак за въздуха. – Ходихте ли?

Не.

Заводите в Румъния, от които се предполага, че е идвало обгазването, са затворени през 1992 г. За организаторките на първите протести остават спомените. За идеализъм, смелост и добре свършена работа. ☺

